

NÉGY ÚJ IRODALOMTÖRTÉNET

Az IRODALOM alkotó korszakait tudományosan elmélyedő korok váltják föl. Amint az alkotó szellem kifárad, megkezdődik a rendszerező feldolgozásnak, az eredmények összegezésének periódusa. Irodalomtudományunk föllendülése napjainkban, a múlt példái nélkül is, rávezethet arra, hogy újból ilyen feldolgozó, „gyalogjáró“ időszakot élünk.

Az idén egy félév alatt négy figyelemreméltó irodalomtörténeti mű került a könyvpiacra, és pedig Babits Mihály európai irodalomtörténete, Pintér Jenő, Farkas Gyula és Szerb Antal magyar irodalomtörténete. Két generáció s négy írói egyéniség irodalmi élményeit sugározzák ezek a közös tudányszakban bűvárkodó könyvek. Milyen közel állhat egymáshoz két generáció, mily távol eshetnek egymástól a kortársak s mennyire nem azonos az azonos tárgy! Próbáljuk mindezt megvilágítani.

Babits rendkívül nagy, szokatlan feladatra vállalkozott: megírta az európai irodalom történetét. Nem az egyes nemzetek irodalmainak összességét, hanem annak az egységes irodalmi kultúrának kialakulását, amely minden európai nemzet közös szellemi kincse. Az európai irodalom e szerves egységét eleve kihangsúlyozza s művében igazolni törekszik.

Mit ért Babits irodalom és európai irodalom alatt s miben látja annak egységét? Az irodalomtörténész és a költő Babits azonos: mindkettő elefántcsonttoronyban él. Az irodalmat arisztokratikus fogalomnak tartja, mibenlétét negatívumokkal határozza meg. Az irodalom nem mindaz, amit valaha leírtak, de még kevésbé az, amit pusztán szórakoztatás céljából írtak; mert a szórakoztatás praktikus cél, már pedig az irodalomnak semmi köze a praktikus célokhoz. De azért nem okvetlenül céltalan. Oktatás, szórakoztatás, tendencia, mind nagyon jól megfér az irodalommal, csak hogy nem szükséges és nem elégséges. Az igazi cél talán: az embernek kifejezéssel tudatosított attitűdje a világgal szemben. Az irodalomnak csak a nagyokhoz van köze s fogalma elválaszthatatlan az érték fogalmától. Babits nem úgy szemléli az irodalmat, ahogy ma szokás; szent borzalommal fordul el a modern irodalomfelfogástól, mely az irodalmat is szociális jelenségnek tartja s a korszerű szempontok kedvéért háttérbe szorítja a nagy egyéniségeket és kimagasló alkotásokat. Világtörténelméből ki-rekeszti a barbár és exotikus irodalmak történetét, mert statikus

természetű s gyakran névtelen alkotásaikban egy zárt kollektivitás külön lelkét látja. Már pedig — felfogása szerint — az individuális elv köti össze az emberiséget, a kollektív szellem szétválasztja. Az európai irodalom nem született Európában, idegen világrészekbe is úradt, Babits könyve mégis joggal viseli címét, mert azoknak az írói egyéniségeknek fejlődésrajzát adja, akiknek hatalmán az egész európai keresztény kultúra alapul.

Babits felfogása individualista, módszere szubjektív. Nyíltan megvallja: „Nekem csöpp kedvem sincs olyasmiről írni, amit nem ismerek közvetlen átélésből, s ami nem érdekel.“ Világirodalom alatt a világirodalomnak csak azt a részét érti, amit közvetlen átélésből ismer. „A világirodalom benneél minden olvasójában — írja — s én megpróbálom itt leírni úgy, ahogy én bennem él. Nem csinállok hozzá semmi új tanulmányt. Azt kérdezem magamtól: mi hatott, mi maradt meg bennem? Talán érdekes lesz. Ma, a nagy áram gyengülésének, az európai kultúra felbomlásának, az emberi tudat megszakadozásának és elsötétülésének idején, megegyeszer röviden lejegyezni azt, amit elfeledni kezdünk, s palackba dobni az ismeretlen jövőendő számára.“

A bevezetés fejezeteit idéztük, — ezek Babits könyvének legszébb lapjai. Kimondottan szubjektív jellegű műről lévén szó, az írásnál szinte jobban lebilincsel az író. Babits élete egy végtelenül kifinomodott intellektuális életforma keretei között, könyvek világában zajlik le, lelke legmélyebb barázdáit olvasmányélményei vonták, — a világirodalom képe tehát úgy, amint benne élt s ahogy most kivetíti, föltétlenül érdekes. Mint ahogy érdekes minden emberi dokumentum.

Aki a szubjektív szempontokat kikapcsolja, annak bizonyára inkább szembeszöknek a könyv valódi és képzelt hibái. Kifogásolni lehet a világirodalom fogalmának önkényes megszűkítését, a régi Babits-tanulmányok gondos filológiai felkészültségének hiányát, a jellemzéseknek pusztán az emlékezetre támaszkodó, rögtönzött színezetét, a fejezetek hangjának hullámzását s a beosztás arányait. A szubjektív szempont figyelembevétele majd mindent megmagyaráz. Természetes, hogy a klasszikus nagyok állnak hozzá legközelebb. A görög és római írók, akiket ízig-vérig átértett, utánköltött és fordított, akik világnézetét építették, akiknél inaséveit töltötte: Sophokles és Euripides, Aristophanes és Platon, Catullus és a verseit kilenc évig cizelláló Horatius; Vergilius és Dante, akiknek szublimált nemzetköziséget — ezt a sajátmaga számára is kitűzött emberi ideált — elragadtatással csodálja. A keresztény költészet hajnala, Dante csodálatos víziója, Shakespeare világa ihletik könyve legmesteribb fejezeteit. Ahol a személyes kapcsolat Babits s az irodalom között nem ilyen bensőséges, az olvasó rögtön észreveszi a lendület ellankadását, az írás kényszeredtségét. Szubjektív könyv. Egy kicsit önéletrajz. Az író el-elfáradását stílusa is érezteti. Minduntalan meg kell pihennie. Rendszerint egy-egy elejtett s fölkapott szó ad előadásának új lendületet.

Idéztük: Babits nem annyira kortárs-közönségre, mint inkább „az ismeretlen jövőendőre“ számítva bocsátotta útjára irodalomtörté-

netét. Pedig ez a könyv teljes mértékben a mai olvasóközönség számára készült. Egy olyan közönségnek, amely a múltat minduntalan az aktuális jelennel köti össze és a régiséget csak modem analógiával érti meg. Ebbéli várakozását Babits minden tekintetben ki is szolgálja. Nem annyira az olvasót vezeti vissza az ismeretlen távoli világba, mint inkább azt próbálja a modem stílustechnika látcsövével közelebbhozni. Ha kell, attól sem idegenkedik, hogy divatos argot-val tegyen minél plasztikusabbá egy-egy nagyméltóságú irodalmi férfit. Kallimachos epyllionjait Vörösmarty kis eposzaival, Theokritos nyelvi és lélek-muzsikáját Tennyson vershangulatával képzelte el, Catullus az első „poéte maudit“, Baudelaire és Ady elődje stb. Hasonlóképpen figyelmezteti az olvasót a harmadfélezeréves Homeros és a hatszázéves Dante modernségére. Olvasóközönséget toboroz Babits? Nem. Egyszerűen mélyére világít annak az igazságnak, hogy „a költészet vagy modem vagy halott.“

Babits új könyve tudománynak és nagyközönségnek egyaránt nyereség. Az ideai könyvnap ünnepi ajándéka. (De zárójelek között egy megjegyzést nem nyomhatunk el: a kiadó ilyen primitív kiállítású könyvet ne produkáljon többé. Az illusztris szerzőnek s a megnyomórtott magyar olvasónak tartozik vele.)

LÁSSUK MOST a három magyar irodalomtörténetet.

Pintér Jenő homlokegyenest ellenkező eszközökkel próbálja megközelíteni az irodalom fogalmát. Pozitivistá ténytisztelete még a gondolatát is kizárja annak, hogy egyetlen szubjektív megállapítást kockáztasson. Számára az irodalomtörténet nem is a bennünk élő irodalmi ismeretek öneszmélése, hanem az irodalmi élet természetének minél teljesebb tárháza. Szelekció helyett kollekció. Irodalomtörténete adatok, tények, nevek, könyvcímek, évszámok és összegek lajstroma, amelyek félelmetes oszlopok módjára sorakoznak fel. Összeadást táblázatok, amelyeknek minden egyes adata fáradságos kutatómunkáról tanúskodik, adatok, amelyek rengeteg tanulságot rejtenek magukban, de a szerző éppen ezt, a legizgalmasabb feladatot: levonni a tények tanulságát, — hivatásán kívülinek tartja.

Pintér Jenő művét „tudományos rendszerezésnek“ nevezi. Rendszerezése azonban nem terjed túl az adatok mechanikus csoportosításán, minden összefoglaló törekvés nélkül. Ez az eljárás évszázadosnál hosszabb fejlődés eredményeit hagyja figyelmen kívül s kanyarodik vissza az irodalomtörténetírás kezdeti korához. Éppen ezért Pintér Jenő művét csak a tájékozatlanság helyezheti Hóman-Szekfű Magyar történetével egysorba. Egyetlen közös vonásuk az, hogy véletlenül mind a kettő hét kötetből áll. Ily párhuzamot föltételeztetni Pintér Jenőnek nem is volt szándékában. Különben bizonyára nem idézné ismételtelen a Magyar Történet lapjait, hanem maga végezte volna el a szintézis nagy munkáját. De az ő feladata ott végződik, ahol a modem szellemtörténészé kezdődik.

Bizonyára nem akad egyetlen olvasó, aki e vaskos köteteket végigolvasná. Nem a terjedelem miatt, a módszer hordja magában a mű végzetét. Pintér Jenő irodalomtörténete lexikális adattár, iskolai és

közkönyvtárak látogatóinak, tanároknak és filológusoknak nélkülözhetetlen kézikönyve; fonás, amelyhez sokszor és sokan fordulunk, de amelyet kimeríteni meg sem kísérelünk.

Ahhoz, hogy Pintér Jenő opuszárói fogalmat alkossunk, elég átlapoznunk egyetlen kötetét. A hetedik, a legújabb kötet a XIX. század utolsó harmadának magyar irodalmáról szól. A terjedelmes Bevezetés a könyv legérdekesebb, a mellett a szerző teljes módszerét jellemző fejezete. A történeti mozzanatok alig pár soros jellemzése után átadja a szót a pusztá tényeknek: „Beszéljenek maguk a megtörtént események.“ S ettől kezdve 800 lapon át zuhog, árad és szakad az adatok végtelen tömege. Az ember beléjük mélyed s elmerül. Rengeteg statisztikai adat iskolaügyünk, nyomdászatunk, kiadásunk állapotáról; felsorolja hírlapjainkat és folyóiratainkat, összeállítja ezek életkorát, kiadóit, szerkesztőit és munkatársait, sőt fontosabb közleményeiről is beszámol, röviden jellemzi a lapok pártállását és szellemét, a szerkesztőkről külön biográfiai függelékot kapunk. Mindezt szoros betűrendben, hogy a tájékozódás mechanikus gyorsasággal történjék.

Hihetetlenül érdekes dolgokat tudunk meg tudományos és irodalmi társaságaink működéséről. Megtudjuk például, hogy a Kisfaludy-Társaság „sohasem kereste a népszerűséget, de azért működését a művelt közönség változatlan rokonszenve kísérte“. Felsorolja az Akadémia elnökeit, a nagy jutalmakban s egyéb jutalmakban részesített munkákat; ugyanezt teszi a Kisfaludy-Társasággal is. Bámulatos adatgyűjtés eredményeként évek szerint előszámlálja a Társaság halottak és új tagjait, nemcsak a megválasztottakat, hanem a jelölteket is. Így tudjuk meg, hogy 1889-ben Váradi Antalt Petelei István és Reviczky Gyula ellenében választották be, 1893-ban viszont Ambrus Zoltán, Kis József, Pauler Gyula, Petelei és Szabolcska bukott ki a szerencsés Szűry Dénes miatt. 1898-ban a tagságra ajánlottak között van Beniczkyne Bajza Lenke is, de Gyulai Pál — 60 évesnél hosszabb gyakorlatra hivatkozva — nem bocsátja szavazásra az Ágai Adolftól ajánlott írónót... Szinte sajnáljuk, hogy ugyanezt a tagválasztósdit a Petőfi-Társaság választásainál — hasonló felsorolás hiányában — nem követhetjük tovább. „A közérdekű irodalom“ című fejezetben a szónoklat és publicisztika, az irodalomtörténet és kritika, a történeti és nyelvészeti tudomány jelesebb művelőinek alfabetikus bio-bibliográfiáját közli. Jókainak és Mikszáthnak külön fejezetet szentel. „A költészet fejlődése“ című szakaszban — néhány tiszteletreméltó kivételt nem tekintve — azokat a harmad- s többdrangú költőket sorolja fel, akik költészetünk fejlődésén kívül esnek. Regény-, dráma- és ifjúsági irodalmunk hasonló könyvészeti felsorolása után ez a fejezet cím kapja meg figyelmünket: „Visszapillantás“. De ez a fejezet is csak az adatok összefoglalását tartalmazza, aztán névmutató következik, tartalomjegyzék s a roppant kötet végetér.

Mégis, az irodalomtudomány ily egyoldalú ábrázolása ellenére is, Pintér Jenő alkotása mellett őszinte tisztelgés nélkül elmennünk nem lehet. Az irodalomtörténet ugyan nem száraz adatok rendszere, de adatok téglái nélkül palotája soha fel nem épül. Éppen ezért vára-

kozással tekintünk a VIII. kötet elé, amelynek adatgyűjteménye bizonyára szintén készen van már. A tudós szerzőnek nincs mit tartania a kortársak érzékenységétől, hiszen idézetek mozaikjaiból alakított jellemzései eleve kizárnak minden személyes élt. Eddig legfőbb életrajzi és bibliográfiai forrásunk Szinnyei volt. Ma Pintér Jenő kötetei töltik be ezt a fontos rendeltetést. Műve hálára kötelez mindenkit, aki — hacsak egyetlen egyszer is — útbaigazítást nyert tőle.

BABITS MIHALYT és Pintér Jenőt világok választják el egymástól. Van azonban irodalomtörténetüknek egy közös jellemző vonása és pedig az, hogy bizonyos vonatkozásban egész életpályájuk foglalhatja. Két fiatalabb pályatársuk: Farkas Gyula és Szerb Antal irodalomtörténetével az újabb nemzedék irodalomszemlélete nyit utat a köztudatba. Munkájuk félig kész örökségeken épült. Minden rendelkezésre álló forrást és módszertani eredményt kiaknáznak, de másfelől arra is ügyelnek, hogy egyéni látásuk és sajátos felfogásuk ne essék iskolázottságuk és a követett szellemtörténeti irány áldozatául.

Farkas Gyula irodalmunk történetének népszerűsítő megírására vállalkozott. Bizonyára számolt a nehézségekkel, amelyek egy ilyen természetű munkánál eleve fölvetődnek. Kész ismeretek közlése és új eredmények szabadabb kifejtése, az anyag mértéke és mennyisége, közlő és kutató módszer éppúgy ütközik, mint a közlés módja: szakszerűség vagy novellisztikus könnyedség. Az éppen nehézsége miatt csábító feladattal sokan próbáltak már megbirkózni, de Beöthy Zsolt Kistükrén kívül — előtte is, utána is — majd minden kísérlet kudarcot vallott. Az efféle vállalkozásnak csak akkor van biztos esélye a sikerre, ha egy tudományszak kész eredményeit, kialakult rendszerét önti népszerűsítő formába s a biztosan kis terjedelem és a bizonytalanul nagy közönség kettős gátja között nem tetézi munkáját még új felfogás és új módszer bevezetésének nehézségeivel is. A Hóman-Szekfű opusznak könnyen lehetett népszerűsítő kompendiuma (első részében) az Asztalos-Pethő-féle kivonat, de hasonló nagyszabású modern földolgozással irodalomtudományunk még nem rendelkezik. Horváth János szintézise még csak készülöben van.

Felsorolva mindazt a nehézséget, amit egy ilyen kiadói feladat már önmagában nyitjt s amit a szerző külön is megtetézett: világosan áll előttünk Farkas Gyula vállalkozásának mérete s műve fogyatkozásainak magyarázata. Ahhoz, hogy Farkas Gyula könyvét az írói szándék szempontjából, vagyis elfogulatlanul mérlegelhessük, mindenekelőtt föl kell vetnünk a kérdést: mit ért Farkas Gyula a magyar irodalom története alatt? Mert bizonyos, hogy nem a megszokott sablonos fogalmak útján fejt ki mondanivalóját, ennek az alapvető kérdésnek tisztázása nélkül tehát könnyen tévedésbe eshet az olvasó. Igaz, ezt a kérdést és feleletét elsősorban magának a szerzőnek kellett volna leszögeznie rövid bevezetésben, mielőtt művének történeti hátterét körvonalozná attól a pillanattól, „amikor a nomád magyar nép a IX. század végén leereszkedett a keleti Kárpátok nyugati lejtőin...” írói feladatát akkor is közelebbről határozta volna meg, ha a könyv címéül „A magyar irodalmi élet történetét” választja. Mert a könyv

az irodalmi élet fejlődésrajzának készült (fejlődés alatt a dolgok időben megújuló változását értve), nem pedig a régi értelemben vett írók és művek történetének. Ha ebből a szempontból tekintjük Farkas Gyula könyvét, — márpedig a kritikai morál erre kötelez — bizonyára közelebb jutunk a könyv értékeléséhez és az író megértéséhez.

Farkas Gyula irodalomszemléletének sajátos beállítottsága az írói egyéniség és a mű egyénisége helyett az irodalmi élet kollektivitását állítja a vizsgálódás tengelyébe. Az aktív irodalmi élet a maga szövevényes hálózatával, írói szervezkedések, társaságok, folyóiratok, kiadói és közönség szempontok: ezek jelentik számára az irodalmi múlt megismerésének centrumát. Az irodalmat a mindenkori irodalmi tudattal azonosítja.

Tény, hogy az irodalom látható életének változatos, mozgalmas, sokszínű hullámozását végigkísérni vonzó és hálás feladat. Ezt mint keretrajzot, irodalomtörténetírásunk kezdeti kora óta művelte, de öncéllá csak a legutóbbi években vált. Az is tény, hogy Farkas Gyula számos új szemponttal gazdagította ezt a nem annyira irodalomtörténeti, mint inkább szellemtörténeti keretet. A vallási különbségek és ellentétek lélek- és irodalomformáló hatásáról, a magyar és asszimilált faji vonásokról, a tájjelleg, iskolai és önképzőköri nevelés kihatásairól eddig nemigen vettünk tudomást. Ez irodalomformáló erők igazi jelentőségét a magyar irodalomban Farkas Gyula korábbi könyvei kezdték föltárni és örvendetes, hogy ez új eredményeket az egész magyar irodalmi folyamatra alkalmazva a nagyközönség számára most élvezetes feldolgozásban adja. Farkas Gyulának könnyed és mégis több helyütt szuggesztív előadásmódja őt egyenesen predestinálja arra, hogy következő műveivel a nagyközönség érdeklődését megint bekapcsolja a magyar irodalomtörténet annyira magyar disciplinájába.

SZERB ANTAL irodalomtörténete is minél nagyobb közönségre számító olvasmánynak készült. Ezt is nemcsak az írói szándék, hanem a kiadói feltételek rendelték annak.

Szerb Antal az Erdélyi Helikon 1930-ban meghirdetett 100.000 leies irodalomtörténeti pályázatát nyerte el kétkötetes művével. E pályázatnak céltudatosan megszerkesztett feltételei között szerepelt az a lényeges kikötés, hogy az egész magyar társadalomhoz szóljon, tehát ne csak a szerző elmélyedéséről tanúskodjék, hanem egyúttal olvasóinak is kedvet és impulzust adjon irodalmi ismeretei elmélyítéséhez. Szerb Antal ezt a feltételt feladata sarkpontjává tette és könyvét a szellemileg felnőtteknek, vagyis intelligens elitközönségnek szánta. A pályázat többi feltétele — Makkai Sándor előszava szerint — a következő volt: „Bontakozzék ki belőle a magyar irodalom és a világszellem kölcsönhatása, de éles körvonalakban emelkedjék ki amüben a magyar zseni minden más néptől különböző sajátossága. Az esztétikai szempont vezető szerepe mellett súlyt kapjanak az irodalmat formáló eszmei, szociális, gazdasági és politikai történeti erőforrások is. Tegye jóvá a mű azokat az igazságtalanságokat, melyeket az irodalom és a haladás ellenségei egyes írók, művek, irodalmi mozgalmak ellen elkövettek.“ A pályázati feltételek gazdagsága az Erdélyi Helikonnak

és az Erdélyi Szépművészeti Céhnek mint kiadónak, továbbá az erdélyi magyarságnak, mint választott olvasóközönségnek igényességéről tanúskodik. Az a körülmény pedig, hogy a nyertes mű a feltételeknek meg tudott felelni anélkül, hogy a mű egysége kárát vallaná: a szerzőnek eléggé nem dicsérhető érdeme.

Szerb Antal bevezető lapjain figyelmezteti olvasóját, hogy nem iskolai, holt irodalomtörténeti ismereteket akar föleleveníteni, hanem az irodalmi élet mozgalmas világába próbálja bevezetni, amiben kétségtelenül Farkas Gyulát is követi. Ennek megfelelően megismerteti olvasóját az irodalom formáló erőivel s terjedelmes introspekcióiban föltárja mindazon hatóerőket, amelyek az irodalmi organizmus aktív és konzerváló munkáját végzik. Figyelemmel van az alkotás lélektani pillanatára, az író és a művet alakító korjelenségekre, a társadalmi, politikai és szellemi mozgalmakra, egyszóval mindarra a komplikált, szövevényes áramhálózatra, aminek villanyos kisugárzása a meglesni kívánt végső cél: a mű. Könyvében megtaláljuk irodalmunknak régebből ismert eszmetörténeti háttérét, de a hazai réteg alatti gazdag külföldi rétegeket is felkutatja s így irodalmunk termékeit mintegy kettős talajrétegbe: a közvetlen hazai és mélyebben a közvetett külföldibe ágyazva mutatja fel. Régi irodalomtörténeteinkben centrális szerep annak jutott, hogy miben különbözik Magyarország Európától, Szerb Antal azt mutatja meg, hogy miben hasonlít hozzá.

Módszere analitikus, szociológiai és szellemtörténeti. Irodalomtörténete nem egyéni portrék sorozata, de nem is kollektív szemléletű ábrázolás. Mindig a mű a fontos és végig azokat a külső-belső utakat keresi, amelyekeken át a mű legjobban megközelíthető. Toldy Ferencben látja a magyar irodalomtörténetírás legnagyobb mesterét; Gyulai Pál ítéletfogalmazásaitól tartózkodik, Beöthy Zsolt meghatott pátozsától pedig teljesen távol áll. Mesterének — bevallatlanul is — Péterfy Jenőt ismerjük fel, akinek lélektani látását és kulturális magaslattól szemlélődő fölényét munkájában mindvégig érezzük.

Minden irodalomtörténet legkényesebb oldalánál, a korszakolásnál — elvetve a régebbi felosztások történelmi kényszerhatárvonalait — szociológiai tagozódást állít fel. Irodalmunkat aszerint osztja korszakokra, hogy melyik volt benne a hangadó társadalmi osztály. Ennek az elvnek az alapján a következő korszakokat veszi fel: I. Az egyházi irodalom kora (a kezdetektől a XVIII. sz. közepéig). II. A főúri irodalom kora (Balassától a felújulásig). III. A nemesi irodalom kora, amelyen belül három fejlődési hullámot különböztet meg: a) tisztán nemesi irodalom (Petőfiig), b) nemesi-népi irodalom (Petőfi és Arany kora), c) nemesi-polgári (gentry) irodalom (Arany és Ady közt). IV. A polgári irodalom kora (Ady felléptétől). E felosztás logikusan következik ugyan a modern irodalomszemlélet erősen társadalmi gyökéretű felfogásából, de mint minden osztályozás, nem mentes bizonyos mesterkéeltségtől s csak némi erőszakolás árán vezethető végig következetesen. Ha azonban a korokat nemcsak a „hangadó írók“ szempontjából, hanem a jelenvaló tényleges közönség társadalmi megoszlása szerint is tekintjük, akkor a felosztás jogosultsága már kevesebb ellentmondást válthat ki. Bármily nézettel viseltetünk Szerb

Antal felosztása iránt, mint érdekes újszerű kísérletet szívesen fogadjuk el keretnek, amelyen belül a szerző gazdag és alapos ismeretanyaga világosan és tetszetősen rendeződik el.

A szerkezeti beosztás Szerb Antal könyvének nem lényegbe vágó alkatrésze. Faute de mieux ezt választotta. Könyvének lényege az irodalmi hagyomány újjáértékelése és a, mondanivaló új megfogalmazása. A mű alapzatában irodalomtudományunknak úgyszólván teljes arzenálját megtaláljuk. Legfőbb forrásai: a történeti és szellem-történeti háttér megrajzolásánál Hóman-Szekfű Magyar Története, az irodalomelméleti kérdéseiben Horváth János és Thienemann Tivadar tanításai, míg a részletekben főleg a pécsi Minerva közleményei. A régebbi irodalmi tanításokból alig vesz át valamit, feltűnő Gyulai Pál tanításainak mellőzése; némely helyen Szabó Dezső szép fejtegetéseinek felhasználásával találkozunk. Abból a törekvésből, hogy a régebbi tanításoktól függetlenítse magát, a mű egyik legfőbb tárgyi fogyatkozása következik. Ez a törekvés ugyanis olykor odavezet, hogy miközben egy-egy íróról csupa új, de néha talán kevésbé jellemző ábrázolást nyújt, másfelől egészen lényeges vonásokat elhanyagol csak azért, mert azok köztudomásúak, pedig nélkülük az illető egyénisége híven s igazán el sem képzelhető. Kifogásolni lehetne jellemzéseinek arányait is. Egy irodalmi számvizsgáló bizonyára megütdődnék azon, hogy Petőfinek 20, Aranynak 22 lapnyi tárgyalása után Ady 28 lapnyi méltatásban részesült. Ez a látszólagos aránytalanság azonban rögtön érthetővé válik, ha tudjuk, hogy minden irodalomtörténet a közvetlenül előttevaló nemzedék legnagyobb költőjét tartja a nemzet legnagyobb költőjének, aki „az idők teljessége“. Így tett Toldy Ferenc Vörösmartyval, így Gyulai Pál Petőfivel, így tesz Szerb Antal Adyval.

Előadásmódját franciás könnyedség jellemzi, bár külföldi mintául nem a francia, hanem az angol példákat választotta. Analógiáit, példatárát is jórészt az angol irodalomból meríti s csak elenyésző mértékben a németből és franciából. Az elköptatott jellemzés-klisék után felüdülésként hatnak Szerb Antal intuícióval megrajzolt színes jellemzése, amelyekből irodalmunk nagyjai, de a másodsorban állók is plasztikusan bontakoznak ki. Bornemisza Péter és Szenczi Molnár Albert figurája époly monumentálisán emelkedik ki, mint a mester Horváth János művéből a Karthauzi Névtelen és Temesvári Pelbárt. Az igazi nagyokról írt fejezetek a legsikerültebb részek, közülük is különösen a Zrínyi-, Mikes-, Berzsenyi-, Vörösmarty-, Arany- és Ady-fejezet. Pompás analízissel hatol lélekalkatuk mélyére, írói tolla való-sággal áthévül, tartózkodó, hűvös stílusa fölmelegszik s olykor költői lendületbe csap. Ezek a fejezetek örvendetesen éreztetik, hogy az irodalomtörténet nemcsak tudomány, hanem egyúttal művészet is.

Irodalomtörténetét az összeomlással zárja. A fiatal írógenerációról s a legújabb irodalmi mozgalmakról — így az elszakított területekről is — csak hossz- és keresztmetszeti képet, elvi szempontú összefoglalást ad. Neveket alig említ s az időbeli, sőt érzelmi távlat hiányában nem is járhat el másképpen, hacsak föl nem áldozza tárgyilagosságát. Nem akarja túllépni historikus hatáskörét s a kritikus jogaiba nem avatkozik. Előadását azonban nem zárja le csonkán, igyekszik

„elvarmi a szőttes szálait“. Az összeomlás óta főleg két egyéniséget lát magasan kiemelkedni a magyar irodalmi szellem síkján: Szabó Dezsőt és Szekfű Gyulát. Szerző progresszív felfogása itt, az utolsó fejezetben a legsűrítettebb. Élesen bírálja szellemi életünk kinövéseit és visszasságát, az irodalmi élet hivatalos szerveinek álmodosságát, az ízlés elproletárizálódását. „Korunk a filléres intelligencia kora“. Ezzel az utolsó fejezettel a mindvégig okos könyv bátor könyvvé válik, ezt pedig ma igazán nem sok könyvről lehet elmondani.

Szerb Antal megpróbálja a korokon, a műveken át megfogni azt, ami ezekben közös s a magyar nemzeti lélek sajátos jellegét alkotja. Száraz esztetizálás helyett az irodalmi szempontokon túl metafizikai vizsgálódásra is törekszik. Alapul véve Prohászka Lajos elméletét a magyar finitizmusról, nyomról-nyomra keresi a magyar lélek dacos körülzárkózódásának irodalmi dokumentumait s ebből igyekszik kifejteni Zrínyi, Berzsenyi, Katona s főleg Arany János sajátos magyar lelkiségét. Másik hasonló érdekes kísérlete a magyar költészet egyik jellegzetes sajátosságaként a „magyar idealizmus“ definícióját kihámozni. Nem egyéb ez, mint egyes alkotásaink váratlan fordulata a racionális pesszimizmusból egy irracionális optimizmusba. Zrínyi Török áfiumában, Vörösmarty Kesperű poharában és főleg Madách Ember Tragédiájában véli felismerni a magyar idealizmus költői példáit.

Szerb Antal könyve a szellemtörténeti irány értékes új terméke. Külön értéke a műnek, hogy oly élvezetes olvasmányként adja elő az irodalomtörténetet, mintha nem is tudományos művet, hanem valami szórakoztató regényt írta. Az olvasót egyetlen pillanatra sem téveszti szem elől. Kedveskedik neki és főleg szerencsés módon, ízléssel és műértéssel összeválogatott szemelvényeivel kötelezi le. Nem barátja az elhallgatásnak, könyve nem mondható túlságosan tekintélytisztelőnek, de gúnnya és ironiája majd mindig beteg és visszaes jelenségekre, súlyos mulasztásokra és ostoba rövidlátásra irányul. Kár, hogy olykor a frivolitás határát súroló szellemeskedésekkel is megtűzdeli a szöveget, jóllehet a szellemeskedésről neki magának sincs valami jó véleménye.

De mindez a kifogás a mű komoly értékét alig érinti. A magunk részéről örömmel kívánjuk oda könyvét minden művelt magyar család asztalára — műveltek alatt kivételesen nem a műveletlenek nagytömegét értve.

BISZTRAY GYULA